

בשנת ה-70: מענים לשינויים ואתגרים חברתיים שעל הפרק

הגיל הרך - הישגים ואתגרים בתחום פיתוח שירותים במדינת ישראל

נועה בן-דוד

הקדמה

היחידה לגיל הרך בג'וינט-אשלים מובילה זה שני עשורים חזון, מודלים חדשניים, תוכניות והכשרות, ובשנים האחרונות גם פיתוח סטנדרטים יחד עם משרדי הממשלה, נציגי אקדמיה וגופים ציבוריים, לקידום נושא הגיל הרך בכלל ובגילי הילדות המוקדמת בפרט. לרגל גיליון 70 שנה זה ערכתי "סיכום מסע" בקרב שותפים, הורים וקובעי מדיניות, כדי לצייר את ההישגים ואת האתגרים העיקריים בתחום פיתוח השירותים לגיל הרך במדינת ישראל. לאורך המאמר שזרתי אמירות משמעותיות שעלו מהשיחות שקיימתי במסגרת מסע זה.

מלאכת הפיתוח בתחום הגיל הרך מקיפה שותפים רבים. אני מודה לשותפינו במשרדי הממשלה השונים - במשרד החינוך, במשרד הבריאות, במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, במשרד החקלאות, בביטוח הלאומי, לשותפינו ברשויות המקומיות, במגוון הארגונים ובקרנות, למומחים באקדמיה ולצוות היחידה לגיל הרך בג'וינט-אשלים. תודות למרואיינים למאמר זה ולנועם דרומי. תודה מיוחדת לד"ר רמי סולימני, מנכ"ל ג'וינט-אשלים, איש חזון ומעשה בתחום הגיל הרך במדינת ישראל.

כדאיות ההשקעה בגיל הרך

דומה כי העיסוק בגיל הרך זוכה לכותרות ראשיות ולדין ציבורי גם בעת האחרונה, ולו בשל אירועים קשים ומצערים הלוכדים את תשומת הלב של כולנו: מוות של

פעוטות במסגרות שהייה, שכחת ילדים ברכב על ידי הוריהם, היפגעות ילדים במרחב הביתי ואחרים. לצד זה אנו עדים, זה שני עשורים, להתעניינות הולכת וגוברת בצורכי ההשקעה ובפיתוח שירותים לגיל הרך בארץ ובעולם.

כדאיות ההשקעה עולה מנתוני הבנק העולמי וממחקרים רבים, המצביעים על כך כי על כל דולר ציבורי המושקע בפעוטות ובילדים המשתתפים במסגרת חינוכית-טיפולית איכותית לגיל הרך, החברה חוסכת שבעה דולרים ציבוריים עד גיל 21; עד גיל 40, שיעור התמורה לפיתוח ההון האנושי וההחזר לחברה נאמדים ב-16 דולר על כל דולר מושקע (Rebecca, Sayre, Devercelli, Michelle & Wodon, 2015). נוסף על כך, נתונים ממחקרים שנערכו בארצות הברית מראים בבירור כי פעוטות וילדים הגדלים במשפחות מרקע סוציו-אקונומי נמוך ושאינם משולבים במסגרות חינוכיות איכותיות בגיל הרך, צפויים להיפגע יותר, ביחס לממוצע באוכלוסיית הגיל, ממצבי הסיכון הבאים: לנשור יותר מבית הספר (ב-25%); ללמוד בכיתות מקדמות או במסגרות לחינוך מיוחד (ב-50%); לא לרכוש השכלה אקדמית (ב-60%); להיעצר בגין עבירת אלימות (ב-70%) ולהפוך להורים כבר בגיל ההתבגרות (ב-40%).⁶

ומה קורה אצלנו? נשים יולדות יותר וגם עובדות יותר

פרופ' מנואל טרכטנברג, שכהן כחבר כנסת והיה מיוזמי חוק המועצה לגיל הרך, התשע"ז - 2017, יחד עם חבר הכנסת אלי אלאוף ונוספים, מצביע בשיחתנו על תופעה יוצאת דופן במדינת ישראל, בקנה מידה עולמי, במצרך של שני נתונים קריטיים: שיעור הפרייון מצד אחד ושיעור השתתפות נשים בתעסוקה מצד אחר. ישראל נחשבת לשיאנית הפרייון במדינות החברות ב-OECD (הארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי) עם 3.1 ילדים בממוצע במשפחה ושיעור השתתפות של כ-75% מהנשים בתעסוקה בממוצע,⁷ ומוסיף:

מדינת ישראל עודדה כניסת נשים לתעסוקה, עודדה ילודה בפועל על ידי מערכת הקצבאות לילדים, כולל הנחלת אתוס לאומי ותרבותי של חשיבות הילודה, אך לא לקחה בחשבון את הפרופורציה של פעוטות אשר זכאים למעון מוכר ומפוקח, המתאם לשעות העבודה המתארכות של ההורים ולקשיי תחבורה הולכים וגוברים. בנוסף, עלות המסגרת החינוכית עבור ההורים היא גבוהה ומהווה מרכיב מרכזי ביוקר המחיה, ככלל, ומרכיב מרכזי

⁶ <https://www.theounce.org>

⁷ בשיעור זה לא נכללות נשים ממגזרים ייחודיים, כגון נשים המתגוררות במרחב הבדוי בנגב.

בהוצאות של משפחות צעירות, בפרט. צירוף זה מעמיד בפני המדינה אתגר באספקת שירותים נאותים של מסגרות לגיל הרך ומקבל משנה תוקף וחשיבות לאור הנתונים הללו. פרופ' אבי שגיא, מייסד וראש המרכז אמריטוס לחקר התפתחות הילד באוניברסיטת חיפה, מציין את מהלך הקמת מעונות היום כמהלך ששורשיו נעוצים עוד לפני קום המדינה, עם הקמת ארגון "אימהות עובדות", שנועד לתת פתרונות שהייה עבור פעוטות לאימהות שיצאו לעבודה. תפיסה זו התרחבה עם כניסת ארגוני הנשים וארגונים נוספים להפעלת המעונות.

"כיסוי" כל המדינה בשירותים אוניברסליים והתפתחותיים מגיל ינקות

בכנס אשלים לגיל הרך במאי 2014, קבעה הוועדה המקצועית⁸ הבין-משרדית והבין-מגזרית של אשלים לגיל הרך:

הסיכוי הטוב ביותר של ילדים במצבי סיכון לקבלת שירות מותאם, הוא חיזוק השירותים האוניברסליים בראש וראשונה, כגון תחנות טיפת חלב ומסגרות חינוך-טיפול לצד מתן שירותים תוספתיים בתחומי רווחה ובריאות, לנושאים העולים ממצבי סיכון ועלולים לפגוע בקידום התפתחותם המיטבית ובשלומותם [well-being] של ילדים בגיל הרך.

חשיבותם של השירותים האוניברסליים ושל הראייה האוניברסלית במתן שירותים לגיל הרך, עולה כיום בכל דיון; ראייה זו משקפת את הצורך במאמץ לפיתוח שירותים מיטביים עבור כלל האוכלוסייה של ילדים עד גיל שש והוריהם ונכונה גם לאוכלוסיות פגיעות יותר ולרשויות הנמצאות באשכולות הסוציו-אקונומיים הנמוכים.

בעניין זה מציין מוטי וינטר, לשעבר מנהל השירות לילד ונוער וסמנכ"ל בכיר ומנהל האגף לשירותים אישיים וחברתיים במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, את **שני ההישגים הגדולים ביותר של מדינת ישראל** בתחום פיתוח שירותים לגיל הרך: הקמת מעונות היום והמשפחתונים, שהוקמו כמסגרות שהייה לילדים בגיל הרך והתפתחו במהלך השנים, בצורה מודולרית, למסגרות

⁸ הוועדה הבין-משרדית והבין-מגזרית של אשלים משמשת פלטפורמה לחשיבה משותפת, זיהוי חוסרים, זיהוי צרכים ופערים בשדה החברתי של הגיל הרך, ודנה בהצעות לפיתוח תוכניות פיילוט ומהלכים לאיסוף נתונים כבסיס לקבלת החלטות. בוועדה משתתפים אנשי מקצוע ומובילים בגיל הרך ממשרדי רווחה ועבודה, בריאות וחינוך, מהאקדמיה ונציגים של גופי מנזר שלישי - קרנות, עמותות וגופים המפעילים מסגרות חינוך-טיפול.

שבהן ניתנים מענים טיפוליים נוספים (כגון המעונות הרב-תכליתיים), סיוע לפעוטות עם צרכים מיוחדים ושילוב תוכניות ייחודיות; הקמת תחנות טיפת חלב ו"רישות" מדינת ישראל בשירות זה, בחלק לא מבוטל מהרשויות המקומיות, כשירות ממלכתי אוניברסלי.

פרופ' שגיא רואה בהקמת תחנות טיפות חלב ביוזמת המדינה כשירות אוניברסלי-נורמטיבי, "מהלך היסטורי בעל ערך מניעתי וחינוכי, שנועד לסייע להורים צעירים". לצד אלה, הוא מציין כהישג את הקמת המרכזים והמכונים להתפתחות הילד, שנועדו לסייע לילדים בעלי פוטנציאל סיכוני בשל קשיים ועיכובים התפתחותיים.

וינטר סבור כי האתגר הכי גדול כיום הוא השלמת המערך החינוכי-טיפולי לכל ילדי הגיל הרך במדינת ישראל, החל מגיל הינקות, "כיסוי המדינה" במעונות יום ושילוב הפעוטות בהם על בסיס אוניברסלי: "לכל ילד מגיע מקום במעון יום, ולצד זה יש לפעול לחיזוק כל טיפות חלב כשירות מוגש ומותאם לאוכלוסיות השונות". הוא מדגיש כי "ישנה פרישה יפה למדי של טיפות חלב ושל השירותים ההתפתחותיים בקהילה, בקופות חולים ובבתי חולים, אולם בהעדר מדיניות לאומית מוטמעת לגיל הרך עדיין השירותים שבאחריות המדינה נמצאים לפרקים בסכנת סגירה ו'סכנת סגירה' היא בעייתית".

פרופ' טרכטנברג, פרופ' שגיא ווינטר תמימי דעים באשר לנחיצות השירותים הללו ולחיזוקם ובעד שילוב בשירותים האוניברסליים של מענים העולים מהצרכים הייחודיים של הילדים ושל הוריהם. הם מביעים תקווה כי הדבר יעשה במסגרת מדיניות כוללת לגיל הרך וכחלק מביטוי לאחריות ממשלתית ארוכת טווח.

גן לכל ילד

גן הילדים, הנתפס כיום כשירות כמעט מובן מאליו, לא היה בהכרח נחלתם של כלל הילדים באזורי עוני ומצוקה. "הגן הוא פריבילגיה", מציינת בפניי אם צעירה מהמרחב הבדווי בדרום. "בילדותי לא זכיתי לבקר בגן, ואל משחקי הילדים ומסגרת מסודרת התוודעתי רק עכשיו, באמצעות הילדים שלי".

הרחבת חוק חינוך חובה חננם לגילאי 3-4, שנכנס לתוקפו לפני כשלוש שנים, מעניק שירות אוניברסלי מרכזי לגילאי 3-6. רוב רובם של ילדים בגילאי שלוש ברחבי הארץ נהנים מיישום החוק וזוכים לחינוך חובה חננם.

לצד זה מתקיימים דיונים במשרד החינוך בנוגע לדמותו של 'הגן העתידי' בהתאמה למאה ה-21. המשרד ניסח חזון שלפיו "גן הילדים בישראל יתבסס על

האמונה ביכולתם של הילדים ושל צוות הגן ליזום, להוביל, ללמוד, לחקור וליצור את הגן שלהם תוך אינטראקציה מיטבית ומתמדת בין כל השותפים, זאת מתוך הבנה שכאשר תהליך כזה יתרחש, תתקיים חוויית למידה המותאמת למציאות של היום ולא תגרי העתיד".⁹

נטל כלכלי או ערך חברתי

מהמגמות המוצגות במאמר זה, בחזון ובעשייה, עולה תפיסה מקצועית וחברתית ביחס לרצון ולצורך בהבטחת מסגרות חינוך-טיפול (Early Childhood Education and Care System), כזכות שווה לכלל הפעוטות והילדים בגיל הרך במדינת ישראל. הסוגיה הדורשת דיון מעמיק היא סוגיית ההיבט הכלכלי הכרוך בהפעלת מערכת חינוך חינוך עד גיל שלוש. כיום ההורים נושאים בחלק לא מבוטל מנטל התשלום עבור השתתפות ילדיהם במסגרות המפוקחות, שבהן שוהים כרבע מהפעוטות בקבוצת גיל זו, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר במסגרות שאינן מפוקחות.

ד"ר רמי סולימני, מנכ"ל ג'וינט-אשלים, חוזר ומדגיש:

חברה שמדברת על שוויון הזדמנויות ועל צדק חברתי אינה יכולה להרשות לעצמה שלא להכיר בעובדה שהשקעות בגיל הרך, החל מלידה, הן הכרחיות ומהוות בסיס לכל שינוי חברתי ראוי לשמו. למדנו ממחקרים העוסקים בחקר התפתחות המוח, כי פערים נוצרים כבר בשנתיים-שלוש הראשונות לחיי הילד. מילדים רבים נמנעת האפשרות להתפתחות תקינה ולמימוש הפוטנציאל האישי. נסתפק בכך שתיאוריית "אלף הימים הראשונים" מעידה שהשקעה בילדים מראשית החיים נכונה גם כלכלית וגם מוסרית.

לא רק שירות: שם המשחק - "היצע, איכות ושירות בר-השגה"

לא בכדי מוסבת תשומת ליבנו למסגרות החינוך-טיפול כשירות מרכזי וכאחד מעמודי התווך המשמעותיים להתפתחות קוגניטיבית, רגשית וחברתית של ילדים. גם ארגון ה-OECD מרכז מאמצים בנושא זה, ובתקופה זו מוביל את הסקר הבין-לאומי לבחינת איכות הניהול והחינוך-טיפול במסגרות לגיל הרך

(OECD, 2018). את הסקר למסגרות גיל הינקות בארץ מובילה גב' מיכל כרמל, אחראית תחום החינוך טיפול באגף למעונות יום ומשפחתונים במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים יחד עם ג'וינט-אשלים. תוצאות הסקר יסקו תמונה על מערכת החינוך-טיפול לגיל הרך ועל הפרקטיקות הנהוגות במדינות המשתתפות בו. בחלק לא מבוטל של המדינות החברות ב-OECD, מערכת השירותים לגיל הרך מורכבת ומפוצלת בין גורמים רבים - ממשלתיים, ציבוריים ופרטיים. תמונת מצב זו מאפיינת גם את הפעלת המסגרות ואינה נחלתה של ישראל לבדה. בסקר שבו ישראל משתתפת נאספים נתונים ממערך המעונות והמשפחתונים המפוקחים, לצד נתונים מגני הילדים.¹⁰ קבלת נתונים מאורגנים, שיטתיים ואיכותיים על המתרחש בתוך המסגרות, עשויה להעשיר את אופן ניתוח המדיניות הקיימת לגיל הרך ולכוון לקביעת מדיניות עתידית, המנסחת ומיישמת את הדרכים שבהן היא יכולה לתמוך בלמידה ובסביבות מקדמות התפתחות במסגרות הללו ולהשפיע עליה.

ארגון ה-OECD קובע כי "בעוד שמדינות רבות הגדילו את ההיצע של מסגרות לגיל הרך, יש לוודא כי איכות המסגרות תישמר, שכן רק מסגרת איכותית מקדמת למידה, התפתחות ושלומות של הילדים, ובייחוד בקרב האוכלוסיות הפגיעות. חשוב לספק לקובעי המדיניות מידע וידע על המרכיבים החיוניים ביותר הנוגעים לסוגיית האיכות" (OECD, 2018). האתגר המורכב של קובעי המדיניות: לאפשר קיום בר-השגה של מסגרות חינוך-טיפול לגיל הרך, תמיכה בהן והבטחת איכותן.

חדשנות בסימן תנופה

לפני 20 שנה, עם הקמתה, יצרה אשלים פלטפורמות של שיתופי פעולה בין-מקצועיים ובין-משרדיים, לפיתוח תוכניות פיילוט, שהתמודדו עם העדר מענים מספקים ומספיקים לילדים בגיל הרך ולמשפחותיהם. פיתוח המענים הצריך פיתוח של ידע והכשרות לאנשי המקצוע מהתחום, ונועד לתמוך ביישובים ובאוכלוסיות הפגיעות בחברה הישראלית, מתוך רצון לממש את פוטנציאל ההתפתחותי הטמון בכל ילד.

מספר ד"ר רמי סולימני:

הקמת הפלטפורמות הללו, כמודל של שינוי, היוותה חדשנות בפני עצמה. לאחר כמעט עשור, המסר של חשיבות ההשקעה בגיל הרך והצורך לתאם בין המערכות החל לחלחל; הניסיון המצטבר בפיתוח תוכניות דגל לאומיות דוגמת "פאקט" ו"אחד"¹¹ תרם להקמת "התחלה טובה" כמרכיב

10 את סקר גילאי 3-6 בישראל מובילה ראמ"ה.

11 תוכניות במודל יישובי לקידום אוכלוסיות יוצאי אתיופיה עבור פעוטות וילדים בגיל הרך ובחברה הערבית, בהתאמה.

הגיל הרך בתוכנית " 360°- התוכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון". תוכניות שפותחו קודם לכן ועסקו באיתור מוקדם, בעבודה עם הורים ובהעשרה בקהילה לילדים ולהוריהם, זכו לתפוצה נרחבת עם הפעלתה של "התחלה טובה".

אנו מזיהים כיום כמה **נתיבים מרכזיים להשפעה על מוביליות חברתית**, בשדה הפיתוח החברתי לגיל הרך: איכות קשר הורה-ילד, איכות מסגרות חינוך-טיפול ואיכות מערך השירותים במרחב מוניציפלי נתון.

איכות קשר הורה-ילד: ההכרה בקשר הורה-ילד כמוקד התערבות בכלל, ובמצבי חירום וטראומה בפרט, מקבלת כיום ביטוי בתוכניות פיתוח אוניברסליות וייחודיות של משרדי ממשלה עם אשלים ובשותפות עם גופים שונים. אנשי מקצוע בשדה זקוקים לכלים ולמיומנויות לעבודה עם פעוטות ועם הוריהם, כאשר זירת ההתערבות הביתית דורשת את אישור ההורים ואת שיתוף פעולה מצידם, אך מוכרת כבעלת פוטנציאל שינוי משמעותי עבור הפעוטות, למהלך חייהם ולאורך זמן.

איכות מסגרות חינוך-טיפול: זירת המסגרות עד גיל 3 מהווה מוקד לפיתוח ענף ומגוון; האגף למעונות יום ומשפחתונים במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים משקיע זה למעלה מעשור בפיתוח, ביישום ובהטמעה של מרכיבים מ"המעון המיטבי". קונספט המעון המיטבי נכתב והוסכם בשנת 2006 על כלל הגורמים המקצועיים הרלוונטיים מהאקדמיה, מהשטח וממשרדי הממשלה השונים. בעקבות עבודתה של "ועדת הסטנדרטים", ביזמתו ובהובלתו של האגף למעונות יום ומשפחתונים, ובראשותה של פרופ' מיקי רוזנטל, הוגדרו סטנדרטים להפעלת מסגרות חינוכיות-טיפוליות איכותיות לפעוטות. על בסיס מסמך זה, ממשיך כיום האגף, יחד עם אשלים ומומחים מהאוניברסיטאות המובילות בארץ בתחום את פיתוח סטנדרטים וכלים למסגרות ולמדריכות בהן, בתוספת מרכיב "הפיקוח האיכותי", למעונות היום המוכרים.

במקביל, זוכה נושא "איכות מסגרות הגן" לתשומת לב מיוחדת בתוכניות פיילוט, בדגש על גני ילדים ביישובים מהחברה החרדית ומהחברה הערבית. כאן אנו מוצאים השקעה בפיתוח ובקידום המערך הפדגוגי כולו של מפקחים ומפקחות, מדריכים ומדריכות, גננות ומלמדים, בהתאמה למבנה העבודה של האגף לחינוך קדם-יסודי במשרד החינוך ושל המחוז החרדי בו. ניתן דגש גם לפיתוח הסביבה החינוכית, מרכיבי האינטראקציה בין ילדים לצוות הגן וחומרים איכותיים לחזוק תהליכים ותכנים המותאמים להתפתחות הילדים.

בכלל הפיתוח עומדת סוגיית מקומה של הרשות המקומית כמוקד השקעה והשפעה על איכות המסגרות, לצד מקומם של ההורים. כל התוכניות זוכות למערך מחקר מלווה ולאוסוף נתונים משמעותי, אשר תורם לעיצוב מתווה ההתנסות בזמן הפיתוח ואף ל"חישוב מסלול מחדש" של התוכניות ולהכנסת שינויים ושיפורים תוך כדי התקדמות.

איכות מערך השירותים במרחב מוניציפלי נתון: גיבוש תפיסה ועקרונות עבודה למערך שירותים מיטבי לגיל הרך הוא עניינם של לא מעט גורמים ממשלתיים, יישוביים וגופי מגזר שלישי, אשר פיתחו במהלך השנים הכשרות, תוכניות ופעולות לתיאום ולתכלול העשייה הלוקאלית בגיל הרך. לאור הפרגמנטציה במתן שירותים לגיל הרך בממשלה וברשויות המקומיות, מצד אחד, ותפקידה של הרשות המקומית במתן שירותים לתושביה, כולל אלה הצעירים ביותר, מתחזק הצורך בהגדרת תפקיד **מנהל יישובי לגיל הרך**, שיוכר על ידי משרד הפנים והקמת יחידה ארגונית ומקצועית במבנה המוניציפלי של הרשות המקומית. מהלך פיתוח בנושא יצא לדרך, לא מכבר, ועשוי להוביל לשינוי בהיקף, בזמינות ובאיכות של השירותים לילדי הגיל הרך ולהוריהם ברשויות מקומיות.

יונטר מצביע על חלום של "קביעת סטנדרט מינימום וסטנדרט מיטבי למערך שירותים לגיל הרך ברשויות המקומיות, שלוקח בחשבון את מגוון הצרכים הקוגניטיביים, הרגשיים, הפיזיים והחברתיים של פעוטות וילדים ברחבי הארץ. פרגמנטציה תהיה תמיד" הוא אומר. אך "השאלה היא איך יראו מנגנוני התיאום".

תיאום ברשויות המקומיות ותיאום בממשלה

פרופ' טרכטנברג מדגיש כי "עד כה הממשלה מגיבה בעיקר ללחצים ציבוריים המופעלים עליה, כגון "מחאת העגלות" ב-2011, "מחאת הקייטנות" ו"מחאת

הצהרונים", אך פועלת בדיעבד ללא הנהגת מדיניות כוללת. הקמת המועצה לגיל הרך, להבנתו, היא צעד ראשון בגיבוש תוכנית מערכתית ותיאום בין המשרדים. במקביל, חשוב לפתח שירותים ומרכזים אינטגרטיביים במרחב האורבני ולהבטיח שהילד והוריו לא ייפלו בין הכיסאות. "העיסוק בגיל הרך צופה אל האופק החברתי והכלכלי של המדינה וכך יש לנהוג בו, ולא ללחום במלחמות מאסף, שהינן בבחינת תגובה, לעומת תכנון ארוך טווח הכולל הקצאת משאבים ראויה".

מה שבין השורות

לא את כל הנושאים והשירותים ומהלכי הפיתוח סקרת. היריעה קצרה מלהכיל ותנופת העשייה רבה ומקבלת ביטוי משמעותי בתוכניות, במהלכים אזוריים, לאומים ובינלאומיים ובעבודה מבוססת נתונים. עדיין, במציאות שבה מערך השירותים חסר ואינו מוסדר דיו, מציאות זו מגדילה את הסיכוי של הורים "ליפול בין הכיסאות", במיוחד כאשר מדובר בילדים הזקוקים למענים ייחודיים.

כל ילד יחיד ומיוחד, כל הורה וכל משפחה. הצצה לעולמם מצאתי במילותיה הנוגעות של נועם דרומי.

התינקת שלי נרדמת רק אצלי בידים.
המנחמים מוחים
זה לא טוב, היא צריכה לחזק את חגורת הכתפיים.
ואני משפלת מבט
מניחה
כנראה וריחה של האם מחזק אותה שבעתים.

שלושה גוזלים לי
צמודי סינר ורגל
ואמם במבוכה
משיבה
ונצמדת אליהם חזרה.

המנחמים תוכחים;
זה לא טוב, הם צריכים לגלות עצמאות.
ספרתי להם,
מימיני שדה חטה
משחאלי דיר כבשים
בדלתי עצי רפונים
לא הבחנתי אף פעם בדבר שלא מבשיל בזמנו
או לא חש כי הגיע פרקו
ואינו
נפרד
אינו נושר
ואינו מקשיך יעדו
מתוך קריאה פנימית שבתוכו.
ולפתע -
העזתי להישיר מבטי
ולראשונה וקדם כל
אל עצמי.

נועם דרומי (עמוד פייסבוק, יוני 2017)

מקורות

חוק המועצה לגיל הרך, התשע"ז - 2017. נדלה מתוך:
http://fs.knesset.gov.il/20/law_20/lsr.390426_pdf

הלשכה הממשלתית לסטטיסטיקה (פברואר 2017). רשויות מקומיות בישראל
2015 - קובץ נתונים לעיבוד (נכון ל-2015).

OECD (2018). OECD Starting Strong Teaching and Learning
International Survey.

Rebecca, K. Sayre, A., Devercelli, E., Michelle, J. N., & Wodon,
Q. (2015). Investing in Early Childhood Development: Review
of the World Bank's Recent Experience. The World Bank.

<http://edu.gov.il/minhalpedagogy/preschool>

<https://www.theounce.org>